

wies sie auf Macht und Reichtum der Könige hin und schuf so ein geeignetes Klima für ihre politischen Absichten.

Die konkreten Ziele der Politik der Přemysliden wurden dabei häufig durch ideologische Motive begründet. Eine große Gewandtheit in dieser Hinsicht erreichte Přemysl Otakar II. Religiöse Losungen begleiteten seine Kreuzzüge nach Preußen und verdeckten so seine expansiven Bestrebungen. Auch später, während des Konflikts mit Rudolf von Habsburg, kalkulierte Přemysl politisch, als er dem Papst einen Kreuzzug in das gefährdete Heilige Land anbot. Auch während der Kriege mit Ungarn betonte Přemysl die Verteidigung des christlichen Glaubens, und besonders die Schlacht bei Kressenbrunn präsentierte er als einen Sieg über die Schismatiker, Häretiker und Heiden. Ebenso trägt das vermeintliche Streben nach einer slawischen Einheit, das manchmal in dem sog. Manifest an die Polen gesehen wird, die Züge pragmatischen Denkens in einer Zeit, wo der böhmische König Verbündete gegen Rudolf von Habsburg suchte. Was Václav II. anbelangt, scheint es, daß sich in erster Linie eher geradlinigere politische Argumente geltend machten, die die Stellung des böhmischen Königs und die Notwendigkeit des Schutzes seiner Ehre seines Ruhmes hervorhoben. Im ganzen Kontext der langfristigen Entwicklung hatte dabei die im 13. Jh. erreichte Stufe einen gewissen Übergangscharakter auf dem Wege von der St.-Wenzel-Ideologie der "Fürsten" periode zur entfalteten Konzeption der Länder der Böhmisches Krone, die von Karl IV. /1346-1378/ ausgearbeitet wurde.

FOLIA HISTORICA BOHEMICA 12 Praha 1988

Zdeněk Uhlíř

NÁRODNOSTNÍ PROMĚNY 13. STOLETÍ A ČESKÝ NACIONALISMUS

I.

Třinácté století znamená rušnou a převratnou dobu v českých dějinách. Je to především mocná kolonizační vlna^{1/}, tvořící páteř tohoto výrazného přerodu, která byla následkem změn, proběhnuvších v hospodářství, i příčinou změn sociálně politické struktury země.^{2/} Z hlediska našeho tématu jde především o tři výrazné body, kolem kterých se soustředil vznik a počáteční vývoj národního vědomí. V první řadě je to skutečnost, že do dosud národnostně jednotných Čech proniká značný počet německých kolonistů, kteří tu zůstávají natrvalo. Jakkoli není možno ani s pravděpodobnou přesností vyčíslit početní poměr mezi Čechy a Němci, jak se ustálil zhruba od konce 13. století, přece jen je nutno přijmout, že počet německého obyvatelstva v Čechách byl dosti značný. Rozhodující ovšem je, že přicházející

Němci se neuplatňovali pouze jako bezprostřední výrobci, ale velmi brzo již výrazně zasahovali do organizace hospodářství a správy.^{3/}

Druhou složkou tohoto převratného procesu je všestranná emancipace šlechty.^{4/} Nejde jen o počátky právní kodifikace jejího postavení, které ostatně spadají na sám závěr rané středověké patriarchální monarchie^{5/}, ale především o centralizaci a koncentraci šlechtického majetku, o postupně vznikání kompaktních panství. Tím dochází k upevnění mocenské základny šlechty jako třídy, a ta se pak odpoutává od království i v rovině politické; to jsou počátky její samostatné a sebevědomé politiky.^{6/}

Třetím prvkem vývoje vrcholně středověké společnosti je výrazná změna její sociální struktury vznikem měst. Tato města dozrávají v průběhu druhé poloviny 13. století výrazného rozvoje zejména ekonomického, který je základem pro mocenské aspirace tzv. starého patriciátu. Tento patriciát, spokojující se dosud s aktivitou v oblasti hospodářské a správní, přechází i na kolbiště politické; od počátku 14. století je to zcela zřejmé.

Tyto tři skutečnosti jsou příčinou více či méně prudkých sociálně politických bojů v Čechách koncem 13. a počátkem 14. století, v jejichž těžišku stojí šlechta. Česká šlechta se v době braniborské vlády stala rozhodující zárukou jednoty českého státu a jeho politiky. Těchto nároků se pro další období již neměla vzdát. I v době zesílení královské moci za Václava II. rostou její požadavky a vzniká ideologie zemské obce, která je jejich zdůvodněním a podepřením. Avšak v době vrcholného úsilí šlechty v boji za emancipaci od království, resp. stržení rozhodující politické moci na sebe, vyvstává jí nový nebezpečný soupeř, rychle se vzmožil patriciát královských měst. Tu ovšem nestačí již pouhá ideologie zemské obce, reagující na mocenské vztahy s panovníkem a odrážející vznik šlechty jako "třídy pro sebe". Vzhledem k tomu, že tento patriciát byl v rozhodující míře německý, zatímco šlechta česká, přistupuje sem otázka ná-

roda, a tak vzniká ideologie protonacionalismu. Zatímco však ideologie zemské obce zůstává trvalou složkou politického vědomí české šlechty ve středověku, její protonacionalismus poměrně rychle vyznívá.

Vzhledem k tomu, že základem protonacionalismu české šlechty nebylo vědomí kulturní jednoty, nýbrž vědomí politického národa jakožto základu státu, jeho existence byla omezena sociálně politickou situací. A tu šlechta dosahuje rozhodujících úspěchů. V době slabé vnitřní politiky Rudolfovy, Jindřichovy a Janovy získává otěže politické moci, a odsunuje tak do pozadí své hlavní protivníky na tomto poli, království i patriciát. Protonacionalismus, který sjednocoval šlechtu pouze negativně, navenek /na rozdíl od ideologie zemské obce/, tak ztrácí svůj raison d'être.

Na zánik protonacionalismu však měla vliv i postupná feudalizace starého patriciátu; nejde jen o postupné zakupování na venkově jako pozitivní složku tohoto procesu^{7/}, ale i o situaci v městech samých, kde starý patriciát se při vývoji od emfiteuze k rentě^{8/} dostává na vedlejší kolej a je postupně vytlačován, až kolem poloviny 14. století ztrácí své rozhodující postavení^{9/}; tak vlastně i tato negativní cesta je projevem feudalizace vzhledem k vývoji městského prostředí. V této době také vzniká někde v prostředí starého patriciátu či jeho blízkosti vědomá snaha integrovat tuto vrstvu do zemské obce. Toto úsilí však vyznělo naprázdno, a starý patriciát tak definitivně ztratil půdu pod nohama.

II.

Po tomto stručném průřezu vývoje v oblasti sociálně politické je nutno věnovat několik slov otázkám teoretickým. Je zřejmé, že moderní pojmy národ, nacionalismus apod. vyjadřují skutečnosti na zcela jiném stupni vývoje, a proto jsou pro naše zkoumání do značné míry zavádějící. Je nutno přijmout rozdíl

mezi primárními systémy, existujícími sice objektivně, ale neuvědoměle, a systémy sekundárními, které rovněž tak mají objektivní existenci, ale pouze skrze subjekt. Jde tedy o formy vědomí, mentální struktury atp. Na poli našeho zkoumání jsou podstatné dva primární systémy: společnost jakožto státně organizovaný celek a národnost jakožto společenství jazyka, obyčejů a původu. Tyto primární systémy sice tvoří nutný předpoklad existence národního vědomí, avšak právě jen existenční předpoklad; existenciální vývoj sám probíhá v rovině systémů sekundárních.

Diferenciace sekundárních systémů z hlediska pojmu národa probíhá ve dvou hlavních proudech. Prvním z nich je proud, pojímající problém z hlediska ideologie, především politické; rozhodující roli tu tedy hrají elementy vnitřní a zahraniční politiky. Projekcí sociálně politických vztahů do této sféry pak vzniká protonacionalismus. Tento jev je v českých dějinách přelomu 13. a 14. století sice velice zvýrazněn, nicméně právě jen zde; nestal se integrální součástí vývoje českého národního vědomí. Pokud je do vývoje národního vědomí zapojován, jde povýtce o projekci představ 19. a 20. století.

Druhý proud pojímá problém z hlediska mentality, každodenního života atp.; rozhodující roli tu hraje sociokulturní diferenciace. Projekcí sociokulturních vztahů do této sféry pak vzniká prvotní národní vědomí. Tento jev zůstává v tradičně užívaných pramenech celkem skryt; v pramenech jiných je snáze postřehitelný, avšak i tu nikoli příliš výrazně. Ostatně řada pramenů, které nutně musíme předpokládat, dnes snad vůbec chybí, nebo nebyla dosud zjištěna. Pokud však jde o vývoj českého národního vědomí, je tento směr trvalý a, jak se zdá, rozhodující.

V intencích tohoto druhého proudu se pohybuje naše dnešní představa národa už od dob národního obrození. Paradoxem pak zůstává, že nedávné historické bádání uvažovalo povýtce o onom

proudu prvním, ideologickým. Zde však není místo tento paradox řešit.

III.

Po tomto dvojím úvodu přistupujeme k vlastnímu tématu vzniku protonacionalismu a prvotního národního vědomí v Čechách konce 13. a první poloviny 14. století. Nejprve je nutno přehlednout prameny, které poskytují údaje ke zkoumané otázce. Vzhledem ke krátkosti studie však není možno využít je v jejich úplnosti, a tak vybíráme pouze ty nejvýznamnější. Navíc některé druhy pramenů, u kterých by bylo možno předpokládat výpovědi v této věci, dosud vůbec nejsou heuristicky podchyceny: řada rukopisných knihoven nemá své katalogy, řadě katalogů lze vytknout jejich nadměrnou stručnost.

Vzhledem k tomu, že na vývoj koncipování pojmu národa a na jeho vznik vůbec nelze pohlížet bez souvislosti se sociálními vývojem, je nejvýhodnější podřadit třídění pramenů tomuto hledisku. Na prvním místě jsou to prameny z okruhu šlechty, její literatura, kam patří německá báseň o Janovi z Michalovic^{10/}, Alexander Ulricha von Etzenbach^{11/}, česká Alexandreida^{12/}, český Dalimil^{12/}, zlomky nejstarších českých veršovaných legend^{14/}, veršované ezopské bajky^{15/} a báseň o vévodovi Arnoštovi.^{16/} Vzhledem k nedostatečnému konstituování šlechtických kancelářů v této době lze pominout diplomatický materiál /arengy listin/.

Dalším okruhem jsou prameny blízké starému patriciátu. Sem patří německý veršovaný překlad Dalimilovy kroniky.^{17/} Spis sám se přímo nehlásí do konkrétního prostředí, nicméně na základě vnitřního rozboru lze tuto atribuci považovat za správnou.

Posledním závažným okruhem jsou prameny z prostředí církve. Sem patří především hagiografie a homiletika, zejména vác-lavská, ale i spisy týkající se ostatních českých zemských patronů. V tomto okruhu se musíme potýkat se dvěma závažnými problémy: pokud hagiografická produkce čas od času byla před-

mětem systematického zkoumání, nelze totéž říci o homiletice. A dále: za našich dosavadních znalostí zůstává prameny zcela nepostížen tak závažný fenomén středověkého náboženského života, jako bylo poutnictví. Tato situace je tím tíživější, čím závažnější jsou právě tyto prameny pro zkoumání mentality ve středověku, a to nejenom pro oblast církve a náboženství.

V chronologicky prvních dílech, pocházejících ještě ze 13. století, nemůže být o prvotním národním vědomí či protonacionalismu ani řeči. Počátky šlechtické literatury jsou dány emancipací šlechty jakožto "třídy pro sebe", jakékoli ostatní otázky jsou mimo její zorné pole.^{17a/} Zřejmě to dokládá báseň o Janovi z Michalovic. Zde se sice často hovoří o "české zemi", ale ta je charakterizována svými pány, rytířstvem a jeho ctnostmi.^{18/} "Česká země" není chápána ve vztahu k národnosti, nýbrž ve vztahu ke šlechtě, jakožto teritorium touto šlechtou osídlené. Tak je třeba chápat i charakteristiku hlavního protagonisty jakožto "hrdiny z české země, v české zemi".^{19/} Výmluvný z tohoto hlediska je i kulturní bilingvismus české šlechty, přičemž díla jazykově německá časově předcházejí česká.^{20/} Tento stav trvá ostatně až do přelomu první a druhé třetiny 14. století.^{21/} Za těchto okolností lze ztěžii předpokládat vznik prvotního národního vědomí jakožto fenoménu sociokulturního, elementu mentality v tomto období, nýbrž tu jde o pocit sounáležitosti spočívající na principech stavovské hrdosti. Není jistě zanedbatelné, že v době vzniku Alexandreidy a Dalimila, děl završujících konstituování skutečně české literární kultury, dochází v Jindřichově Hradci k největšímu rozkvětu česko-německého bilingvního střediska^{22/}, jehož projevy nejsou jen povahy receptivní, ale i tvůrčí. Teprve když šlechtická kultura vstupuje do další fáze svého vývoje, v literatuře reprezentované zlomky nejstarších českých veršovaných legend, veršovanými ezopskými bajkami a Věvodou Arnoštem, bilingvismus mizí. Je tedy zřejmé, že vznik^{22a/} prvotního národního vědomí je jen z malé části dán sociálně politickými poměry, podstatně však je vázán na stupeň kulturní úrovně.

Ovšem již v době nemnoho pozdější se objevují první stopy uvědomění si národnostní problematiky; jde o budějovický zlomek české Alexandreidy. Zmíněný zášleh však tu stojí vzhledem k ostatnímu textu básně zcela osamoceně. Jde tu v podstatě o invektivu vůči Němcům, spojenou s nezakrytou výhrůžkou: Němci, hosté v této zemi, touží po tom, aby na pražském mostě nebylo vidět Čecha; ale mohlo by se stát, že tam nebude vidět je.^{23/} Tento jednotlivý údaj, chápán ve své osamělosti, zajisté nesvědčí o ničem jiném než o prosté xenofobii primitivního vědomí pospolitosti /Wir-Bewusstsein/.^{24/} Vzat v souvislost s téměř současným Dalimilem, který ostatně má jedno místo velice podobné^{25/}, dokládá něco podstatně jiného a nového: zrod protonacionalismu, motivovaného výhradně politicky. Stěžii lze totiž vážně uvažovat o tom, že by šlo o svéráznou reakci na jazykový bilingvismus jindřichohradeckého kulturního střediska, jakkoli se zdá, že jižní Čechy hrály v dějinách ztvárnování alexandrovské látky u nás nezanedbatelnou, ne-li prvořadou roli.^{26/} Abychom mohli tento postoj uznat, musel by být mnohem zřejmější, více prolínající celé dílo, resp. jeho jihočeskou redakci^{27/}, lze-li o ní mluvit.

Jakkoli obě zmiňovaná díla nepodávají výraznější svědectví o rozvoji prvotního národního vědomí či protonacionalismu, přece jen přinášejí jedno nezanedbatelné novum: dochází v nich k implicitnímu formování pojmu zemské obce. Toto úsilí pak vrcholí v Dalimilově kronice, kde pojem zemské obce je explicitně vysloven a teoreticky formulován.^{28/} Lze tedy říci, že Dalimil i z hlediska ideologického je spíše završením předchozího vývoje, jak tomu chce pohled literárněhistorický^{29/}, než počátkem cesty nové. A právě tak je tomu s Dalimilovými názory na problematiku národnosti či národa.

Zatímco pojem zemské obce rozpracovává Dalimil velice důsledně, přesně a podrobně, lze říci na teoretické úrovni, není tomu tak v případě problematiky národnosti; pojem národa nikde přímo neformuluje. Ačkoli národnostní problematiku Dalimil

soustavně zmiňuje, jeho reflexe zůstává na prosté zkušenostní úrovni, není teoretizována. Dalimilovo hledisko je vysloveně politické, český národ /Čechové/ je určen zcela jednoznačně: zahrnuje jen příslušníky šlechty^{30/}; příslušník národa není charakterizován jen /tím méně především/ svým jazykem, nýbrž zvláště vyhraněným sociálním postavením: musí to být vládce hradu - šlechtic.^{31/} Pokud se příležitostně objevují jiné skupiny obyvatelstva, např. když Dalimil mluví o tom, že spíše oráč bude dobrým knížetem než Němec věrný Čechům^{32/}, je to nutno chápat v intencích jeho politizovaného postoje jako ironickou invektivu, nikoli snad jako počátky kulturního či jazykového pojetí národa. Ostatně kromě Němců-měšťanů jsou všichni obyvatelé žijící na českém teritoriu přehlíženi s velikášským nezájmem. Jen zřídka se Dalimil pohrdavě vyslovuje o "chlapech" či "podruzích"^{33/}, ale i tu z kontextu vyplývá, že jde o měšťany, tedy "Němce".

S Dalimilovou koncepcí českého národa souhlasí i jeho pohled na národy jiné. Zejména však tu jde o Němce, a to i tehdy, když se hovoří pouze o cizincích všeobecně. Také tu stojí na prvním místě vysloveně politická hlediska: pokud jde o Němce, jsou jimi pro Dalimila především němečtí měšťané v Čechách^{34/}, tzn. starý patriciát královských měst. Dalimilův poměr k nim je militantně nenávislný^{35/}, někdy i ironický^{36/} či vyslovující se s pohrdáním o jejich schopnostech.^{37/} I zde se tedy pod terminologií národnostní skrývá problematika povýtce sociální a politická.

Z toho, co bylo řečeno, je vcelku zřejmé, že v případě Dalimilovy kroniky nelze mluvit o prvotním národním vědomí jakožto fenoménu kulturním /či jazykovém/, nýbrž o protonacionalismu jakožto jevu oblasti sociální a politické. Nutno říci, že u Dalimila v žádném případě nedochází ke krystalizaci ideje národa. Kromě vlastního ideového obsahu kroniky to dokládá i skutečnost, že Dalimilův protonacionalismus nenalezl pokračovatele.^{37a/} Výrazným dokladem osamělosti a konečnosti Dalimila

v tomto ohledu je i existence jeho německého veršovaného překladu z doby zhruba o třicet let mladší. Kdyby Dalimil skutečně zakládal prvotní národní vědomí, bylo by jistě pozoruhodné, že německý překlad je velice přesný^{38/}, provedené drobné adaptace nijak nezasahují podstatné složky díla. K překladu se ještě vrátíme na patřičném místě.

Česká šlechtická literatura vzniklá po Dalimilovi má již podstatně jiný obsah. Problematika zemské obce je ventilována ze zcela jiných hledisek^{39/}; základem není vztah k panovníkovi, který dominuje v pojetí Alexandreidy a převažuje u Dalimila, nýbrž její vnitřní soudržnost. K tomu se pak připojuje zvýšený důraz na zábavnost a literární formu. Podstatné pro naše zkoumání však je to, že ani zlozky veršovaných legend, ani veršované ezopské bajky, ani Vévoda Arnošt neobsahují nic k problematice národa a otázkám s ní souvisejícím. Během zhruba jednoho desetiletí Dalimilův vypjatý protonacionalismus zcela vymizel z ideového jádra šlechtické literatury. Tato skutečnost je rozhodujícím důkazem toho, že v Dalimilově kronice nepostihujeme počátek vývoje prvotního národního vědomí, který se ubíral namnoze jinými cestami, nýbrž jen určité vyjádření politických zájmů české šlechty, které shodou okolností jsou kryty hávem národnostní problematiky. Když šlechta vcelku úspěšně naplnila své požadavky, formulované Dalimilem, toto pole pro ni přestalo být aktuální a pro další období je zcela opustila.

Naprostou nerozvinutost prvotního národního vědomí v jakékoli podobě u českých Němců v této době dokládá veršovaný překlad Dalimilovy kroniky, vzniklý v letech 1342 - 1346.^{40/} Vlastnímu překladu, který je až do devadesáté první kapitoly zcela věrný^{41/}, potom pokračující s drobnými obměnami z hlediska pojetí národa, je předřazen jakýsi letopisný úvod.^{42/} Jakkoli nelze tvrdit spolu s J. Loserthem, že tento úvod je pouhým překladem Letopisů zbraslavských^{43/}, nýbrž že jde o dílo zpracované do značné míry samostatně, jehož skutečné prameny nám dosud namnoze unikají, přece ani tu nenacházíme žádný výraz prvotního ná-

rodního vědomí, ba tato otázka tu není vůbec ani zmíněna. Národní vědomí u německého veršovaného překladu je dokonce ještě archaičtější než u českého Dalimila, když totiž české "jazyk" je překládáno německým "zucht".^{44/} Německý Dalimil nazírá své téma právě tak vyhraněně politicky jako český. Výrazně se ovšem mění aspekt pohledu: do těžiště se místo šlechty dostává starý patriciát. Výrazně se to projevuje v hodnocení Přemysla II., které v podání německého textu vyznívá naprosto opačně, tedy kladně^{45/}: panovník je chválen za svou podporu měšťanům. Podobné stanovisko vidíme při hodnocení pansko-patricijského střetnutí v roce 1309, kdy se podle německého zpracovatele měšťané pozdvihli proti pánům kvůli jejich nevěrnosti^{46/}; poté následuje ironicky pojatá pasáž, v níž v převrácené formě nářku /jak to má český Dalimil/ jsou zdůrazňována práva měšťanů na podíl na politické moci.^{47/} Další odchylkou německého veršovaného překladu je snaha vyhýbat se přímému označení "Němci", které zesiluje v závěru kroniky; čeští Němci jsou označováni jako "měšťané"^{48/}, říšští Němci jako "cizinci".^{49/} Toto rozlišení je rozhodující; k tomu přistupuje skutečnost, že tito "měšťané" nejsou vlastně národním jménem charakterizováni. Pokud se obvykle hovoří^{50/} o oslabování invektiv proti Němcům, je to konfušní tvrzení vzniklé v podstatě na základě nepřiměřeného srovnání s českým Dalimilem a především na jeho ideovém pozadí. Z německého textu samotného však nic takového zřejmě nevyplývá: invektivy proti "Němcům" /"Tutschin"/, pokud jsou výslovně zmiňovány, zůstávají zachovány; je však třeba mít na paměti, že tu se jedná výhradně o "říšské Němce".

Lze tedy oprávněně říci, že německý veršovaný překlad Dalimila není výrazem rodícího se německého /tím méně "sudetského" /! prvotního národního vědomí^{50a/}, ba ani protonacionalismu, a jako takový polemikou s Dalimilem českým. Odpověď na otázku po významu díla tkví zcela jince. Jako Dalimil český, tak i německý je povytce dílo politické ideologie. Podstata této ideologie však netkví v protonacionalismu /ten je jenom

důsledkem a vnějším projevem/, tím méně v prvotním národním vědomí, nýbrž v ideologii zemské obce, která je úhelným kamenem obou redakcí. Zemská obec je však v obou případech zcela odlišně pojímána: zatímco český Dalimil do ní zařazuje pouze a výhradně šlechtu, německý veršovaný překlad se pokouší integrovat tam "měšťany", tzn. starý patriciát, který zakupováním venkovských statků tendoval k feudalizaci. Tato snaha ovšem v reálné rovině nebyla úspěšná; její projevy se potom už neopakují ani v rovině ideové, zatímco šlechta nepřerušeně pokračuje v teoretickém rozvíjení své politické ideologie /Smil Flaška, Ondřej z Dubé atd./.

Tím jsme v podstatě pro toto nejranější období vyčerpali to, co snad můžeme nazvat "ideologickým proudem" v pojednávání národnostní otázky. Ze zkoumání vyplývá několik podstatných zjištění. Předně: otázka "národa" sice vstoupila na pořad dne, ale nikterak nebyla rozhodující ideologickou složkou; zůstávala vcelku na okraji zorného pole. Dominují otázky politické. Dále tedy: tento směr je ze strany české po nějakou dobu živěn výrazným protonacionalismem. Tento protonacionalismus však v žádném případě netvoří zárodek toho, co dnes myslíme pod pojmem národní vědomí, tedy uvědomělé ztvárnění a výraz kulturního a jazykového společenství. Jedná se zde o výrazně třídní ideologii; ježto však sociální a kulturní diferenciacie spolu nejsou v korelaci, nemůže být tento protonacionalismus ničím jiným než výrazem celku, který ve své podstatě nespočívá na kulturních a jazykových základech. Proto také, když šlechta pro tuto chvíli dosahuje v podstatě svých cílů, tento protonacionalismus náhle mizí a již se neoživuje. Ještě zřejmější je podřízení a v určitém smyslu náhodné postavení otázky "národa" v ideologii starého patriciátu, totiž v tom, že pro něj tato otázka vůbec neexistuje, a své politické cíle, do určité míry podobné těm, které si před časem kladla šlechta, vyjadřuje pouze a jen politickou řečí. Závěrem tedy je, že proud, který by perspektivně vedl k dnešnímu národnímu vědomí, tady nevzniká.

Tento závěr ovšem nevede k odmítnutí existence prvotního národního vědomí či přinejmenším jeho počátků v této době. Je však logické, že jeho kořeny je třeba hledat jinde než v oblasti politické ideologie. Vytvoření prvotního národního vědomí je totiž možné jen za podmínky, že z určitého hlediska jsou si příslušníci národnosti rovni. Tento požadavek ovšem politická ideologie splnit nemohla právě pro svou značnou vázanost na životní realitu, na konkrétní politiku. Tento požadavek "rovnosti z určitého hlediska", tzn. nutnost abstrakce od bezprostředních sociálních vztahů, však mohla splňovat mentalita, především náboženská mentalita^{50b/} průměrného katolika období vrcholného středověku.

Tu ovšem vyvstává závažný problém, a to jednak otázka pramenů samotných, jednak otázka jejich dosavadního badatelského využití. Zatímco nastíněnému "ideologickému proudu" byla již věnována poměrně rozsáhlá pozornost, nelze totéž říci o tomto směru "mentalitním". Základní rysy hagiografie o českých světcích jsou sice již známy, ale tu vzniká obtíž rozlišit od sebe různé názorové vrstvy, které se tu prolínají, představy oficiální církve, panovnického okruhu, šlechty, reformních kruhů atd. atd. Mnohem horší situace je v homiletice, která kromě děl předních vůdců reformního hnutí zůstává neznáma. A konečně pokud jde o poutnictví, jeden z nejvýznamnějších činitelů středověké náboženské mentality, neznáme dosud z českého prostředí žádné konkrétnější a zevrubnější údaje o formách tohoto fenoménu, jakkoli lze předpokládat, že právě odtud vycházely nezanedbatelné impulsy k rozvoji prvotního národního vědomí právě proto, že to byly impulsy zdola.

Vzhledem k vnější podobě náboženského života a církevního kultu je třeba pozornost soustředit na okruhy podle jednotlivých světců. Kvůli situaci na edičním poli a vůbec na poli heuristiky se musíme opírat především o literaturu prokopskou a václavskou. Ostatní zemští patroni nemají pro nás tu důležitost,

protože jejich kult ani zdaleka nebyl tak všeobecně rozšířen a místy byl jen vysloveně časovou a módní záležitostí.

V této souvislosti se obvykle uvádí text písně Svatý Václave^{51/} jako jeden z dokladů již v rané době vznikajícího národního vědomí. V našem terminologickém vymezení však tento názor není možno přijmout. Nejstarší záznamy textu přicházejí v kronice Beneše Krabice z Weitmile^{52/} a v rukopise z doby kolem roku 1380.^{53/} Všechny ostatní texty jsou z doby asi o sto a více let mladší. Tyto dva nejstarší zápisy uvádějí pouze první tři sloky písně /Svatý Václave, vévodo české země - Nebeskéž jest dvorstvo krásné - Pomoci tvé žádámy/, všechny ostatní jsou doložitelné až od závěru 15. století. Z toho sloka druhá a třetí mají výhradně náboženský obsah, a formování ideje národa nefikají vůbec nic. Zbývají tak vlastně jen první tři verše, které lze sice interpretovat dvěma způsoby, ve smyslu raně středověké patriarchální "familiae", či ve smyslu formující se zemské obce /"vévodo české země"/, nevypovídají však o ničem jiném. Navíc, pokud Beneš Krabice z Weitmile o písní hovoří, je to v souvislosti s čistě církevním kultem a materiálními zájmy pražského kostela. Nutno tedy říci, že píseň Svatý Václave vyjadřuje dávnou a tradiční koncepci politického národa, nikoli vznikající prvotní národní vědomí. Jinou věcí ovšem je, co vyjadřovalo a k čemu vedlo lidové /ve smyslu sociokulturním/ chápání ceremonií, které s touto písní souvisely. K tomu se vrátíme později.

Velmi často se uvádí rovněž známý prokopský zázrak - vyhnání německého opata ze Sázavy.^{54/} I zde je však situace složitější, než by se na první pohled zdálo a než se obvykle uznává. To, že legendy vcelku shodně hovoří o německém opatovi, ještě nemusí nic znamenat, protože kromě staročeského veršovaného podání leží těžiště epizody zcela jinde, nikoli ve formování ideje národa. Cestu k interpretaci tohoto zázraku, resp. vývoje jeho chápání, tu ukazuje obskurní legenda Dobrovského G, jejíž dochovaný text je sice opravdu nejspíše původu dosti

pozdního, avšak v dané epizodě následuje pravděpodobně velmi starou tradici^{55/}, takže vlastně obsahuje archetypu nejbližší redakci. Zde vystupují "monachi albi de Reno" /tedy premonstráti/, kteří způsobili vyhnání původních mnichů. Podle výkladu P. R. Pokorného, který bude stěží možno vyvrátit, jde o reminiscenci na vyhnání benediktinů ze Želiva, jejichž komunita odtud přešla na Sázavu, a osazení kláštera premonstráty.^{55a/} Z pohrdavého postoje nového reformaovaného řádu, kde oproti benediktinům intelektuální činnost stála na jednom z předních míst^{56/}, a jejich výroku, že "tito lidé neumějí ani latinsky a téměř neumějí sloužit bohu podle římského ritu", však další tradice vytvořila spor mezi stoupenci slovanského a latinského ritu. Tu zatím ještě nejde o národní pojetí otázky, jde jen o rozdíl liturgický. Teprve česká veršovaná legenda prokopská akcentuje národnostní stránku epizody.

Ve vývoji tohoto prokopského zázraku je v kostce shrnut vývoj vznikání prvotního národního vědomí. Pohřichu však datování příslušných textů je dosti neurčité /zejména pokud jde o legendu Dobrovského 6/ a rovněž o jejich působení v širším měřítku a konkrétních podobách tohoto působení vzhledem k naprosté neznalosti prokopské homiletiky nemůžeme říci nic přesnějšího. Přesto však se na základě této hypotézy zdá být oprávněné tvrzení, že vznikání prvotního národního vědomí neprobíhalo po linii politické ideologie, nýbrž v souvislosti s vrcholně stře-dověkou náboženskou mentalitou korespondující s kultem světců.

Na pevnější půdě pokud se týče datování a recepce hagiografických a homiletických textů se ocitáme v případě literatury václavské^{57/} a václavské tradice vůbec.^{58/} Situace je tu ovšem na druhé straně ztížena větší členitostí václavského kultu, zejména prvořadým postavením Václavovým mezi zemskými patrony, a tudíž výrazně politizovaným rozměrem jeho kultu.

Nejisté je, jak máme chápat postoj oficiální církevní legendy *Inclitum et gloriosam festivitatem*, zařazované do liturgických lekcí, která říká, že "čím byl Boleslav Václavovi bliž-

ší nacione, tím au byl vzdálenější svými mravy".^{59/} Zdá se, že tu narážíme na "národ" v archaickém pojetí společného původu.^{60/} Nicméně odtud však lze /v souvislosti s šířením a prohlubováním kultury/ odvíjet vznikání prvotního národního vědomí jakožto mentální struktury vyjadřující kulturní a jazykové společenství. Podobně nejistá zůstává interpretace epizody návštěvy Václavovy na císařském dvoře v podání kázání *Num ignoratis*, kde se shromážděná knížata vyjadřují o Václavovi jako o "tom Čechovi".^{61/} Přesto, vzhledem k rukopisnému dochování, které svědčí spíše o rozšíření v širších vrstvách než ve skupinách politicky vedoucích, lze říci, že zde není akcentován aspekt státně politický jako spíše právě národnostní. Projevuje se tu tedy vědomí odlišnosti od lidí, žijících mimo hranice dané ekumeny^{62/}, ale tato odlišnost není motivována politicky. Je to jeden z výraznějších dokladů vznikajícího prvotního národního vědomí.

Závažnost tohoto proudu utváření prvotního národního vědomí vyplývá i z toho, že václavská homiletika hrála poměrně výraznou roli v hnutí katolického reformismu, který byl jednou z ideových složek pozdější husitské reformace.^{63/} Tu nelze pomínout zejména výraznou demokratizaci; zatímco ve starších podáních jsou prostí lidé pouhými objekty zázraků a vlastní dění probíhá zcela mimo ně^{64/}, nyní vstupují do kazatelství reálie, především ze sféry řemeslné výroby, a tyto reálie prostupují i jiné, moralistní, nikoli jen mirakulózní epizody. Tak je to vidět na reformistickém kázání *Tradet autem frater fratrem in mortem*^{65/} i jinde. Nutno však říci, že tento reformistický proud je postižitelný nejdříve zhruba kolem poloviny 14. století. Je tedy zřejmé, že cesta ke vzniku prvotního národního vědomí byla svízelná. Teprve s pronikající demokratizací v souvislosti s reformistickým hnutím se mohla pevněji uchytit ve vědomí.

Souběžnost počátků reformismu, demokratizace a utváření prvotního národního vědomí je zřejmá i z toho, že teprve v této době proniká do okruhu, kde se dosud ani v náznaku neproje-

vilo, a to do prostředí panovníka, jeho okruhu a kulturních okruhů jemu blízkých. Jde o známý zázrak s potrestáním německých řemeslníků, kteří se rouhali sv. Václavu a nazývali ho sedlákem. Objevuje se ve druhé redakci kroniky Františka Pražského^{66/} a odtud byl převzat bez změny do druhé recenze legendy *Oriente iam sole*.^{67/} Příznačné pro význam reformismu a s ním související demokratizace pro vznik prvotního národního vědomí je rovněž to, že do druhé recenze legendy *Oriente iam sole*, která je jaksi oficiálním dílem karlovské doby a panovníckého okruhu, proniká výrazný eucharistický kult, charakteristický právě pro toto hnutí. Je ovšem jisté, že i zde zůstává ještě mnoho ze staré xenofobie, takže definitivní proniknutí prvotního národního vědomí do mentální struktury je možno klást teprve do dbýy kolem roku 1400. To však v této chvíli leží již stranou našeho zájmu.

Konečně je nutno vzít v úvahu i jeden z předních fenoménů středověké mentality, poutnictví. Na rozdíl od kajicnických poutí, charakteristických pro raný středověk^{68/}, dominovaly ve vrcholném středověku poutě zbožné. Zprávy o tom jsou ze všech konců Evropy, poutnictví se dokonce stalo předmětem literárního zpracování. Jakkoli již ve 12. století znamenal václavský svátek v Praze velké soustředění lidí a ovšem také kritiku^{69/}, pro další období jakékoli konkrétnější údaje chybějí. Teprve od druhé poloviny 14. století naši reformátoři zahajují kritiku této formy náboženského života^{70/}, bohužel však jen ve zcela všeobecné rovině. Konkrétní doklady, které by byly rovnocenné compostelským, kolínským atd., u nás nejsou známy, snad kromě torza obsaženého v rukopise výkladu hymnů z první poloviny 14. století.^{71/} Jakkoli je jisté lákavé předpokládat, že tato nejobecenstevnější forma středověkého katolicismu nebyla bez významu pro formování prvotního národního vědomí právě kvůli intenzivnímu styku lidí doslova ze všech koutů Evropy, nemůžeme k tomu pro naše poměry říci nic konkrétního. Jakkoli tvrzení v tomto směru by znamenala snášení jen těžko ověřitelných hypotéz.

IV.

V závěru shrnujeme podstatné body, ke kterým naše zkoumání dospělo:

1. Ukázalo se nezbytným striktně odlišit dva způsoby, kterými byla pojednávána otázka "národa", protonacionalismus jako jev sféry politické ideologie, těsně vázaný na oblast sociálně politickou, a prvotní národní vědomí jako jev každodennosti a její mentality, připínající se k oblasti sociokulturní.

2. Protonacionalismus sice počátkem 14. století staví na pořad dne otázku "národa", tato otázka však v tehdejší myšleni není stěžejní, navíc je vázána na dobové politické poměry, bez nichž by byla nemyslitelná v té podobě, v jaké byla koncipována, a jejichž trvání ostatně bylo jen velice krátké. Protonacionalismus proto brzy vyznívá, je slepou uličkou na cestě k národnímu vědomí.

3. Formování prvotního národního vědomí bylo mnohem pomalejší a především svízelnější, poněvadž jako jevu oblasti sociokulturní se mu nedostávalo tak bezprostředních a mocných podnětů k rychlejšímu rozvoji. Rozvíjelo se především v souvislosti s nejrozšířenější formou obecenstevního života tehdejší doby, kultem světců.

4. S tím souvisí skutečnost, že, na rozdíl od protonacionalismu, který je úzkou záležitostí skupin společnosti angažovaných se v politice, prvotní národní vědomí se rozvíjelo především zdola /v sociologickém smyslu/. Rozhodujícím impulsem pro ně tedy byl rozvoj demokratizace života v souvislosti s šířením katolického reformismu jakožto jednoho ze zdrojů první reformace - husitství, jehož první stopy se objevují někdy po polovině 14. století.

5. Jedině tento proud měl v českých středověkých dějinách trvalé působení, a tedy v něm, nikoli v protonacionalismu české šlechty v podání Dalimilově, je třeba hledat první počátek moderního národního vědomí a dnešní koncepce pojmu "národ".

P o z n á m k y

- 1/ Přehled postupu kolonizace podává J.V.Šimák, Středověká kolonizace v zemích českých, České dějiny, I, 5, Praha 1938.
- 2/ Viz D.Třeštk, Proměny české společnosti ve 13. století, FHB I, 1979, s. 131-154.
- 3/ Viz F.Hoffmann, Mincmistr Eberhard, PSH 12, 1980, s. 70-84; týž, Struktura městského obyvatelstva v českých zemích do počátku 16. století, in: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, Praha 1984, s. 320-342.
- 4/ Viz D.Třeštk-M.Polívka, Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století, in: Struktura feudální společnosti, s. 99-133.
- 5/ Viz R.Nový, Přemyslovský stát 11. a 12. století, Praha 1971.
- 6/ Viz J.Slavík, Vznik českého národa. II. Národ a města, Praha 1948, s. 90n., 104n.
- 7/ Viz J.Kejř, K interpretaci práv měšťanů Svatohavelského Města pražského /... civibus habere solas concedimus .../, PSH 9, 1975, s. 13 a hlavně J.Mezník, Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské, RČSAV-SV 75/2, Praha 1965.
- 8/ Srv. B.Mendl, Z hospodářských dějin středověké Prahy, SPDMF 5/2, 1932, s. 161-390.
- 9/ Srv. F.Hoffmann, Struktura městského obyvatelstva, s. 326.
- 10/ Viz A.Kraus, Jan z Michalovic. Německá básně třináctého věku, Praha 1888.
- 11/ Viz Alexander von Ulrich von Eschenbach, ed. W.Toischer, Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart 183, Tübingen 1888.
- 12/ Viz Alexandreida, ed. V.Vážný, Praha 1947.
- 13/ Viz FRB III, Praha 1882, ed. J.Jireček, s. 3-224.
- 14/ Viz Nejstarší české veršované legendy. Soubor rukopisných zlomků, ed. F.Cejnar, Praha 1964.
- 15/ Viz Sborník hraběte Baworowského, ed. J.Loriš, Sbirka pramenů I, I, 6, Praha 1903, s. 52-145.
- 16/ Viz Rytiřské srdce majice, ed. E.Petrů, Živá díla minulosti 96, Praha 1983, s. 23-194.
- 17/ Viz FRB III, Praha 1882, ed. J.Jireček, s. 3-224. Poněvadž Jirečkova edice je dnes již nevyhovující, přihlíželi jsme k jedinému dochovanému rukopisu, pražskému kapitulnímu G 45, ff. 1r - 105r.

- 17a/ V tomto smyslu tvoří Alexander Ulrich von Etzenbach dílo šlechtické literatury jen z hlediska recepce, nikoli z hlediska ideového obsahu: jakákoli politická ideologie šlechty je mu bytostně cizí, a to i v úpravách prováděných pro české pány. V centru zájmu stojí český panovník: Alexander nese jeho znak /vv. 3355n., 4381n., 9117n./, je srovnáván s českým panovníkem /nejmenovaným Přemyslem II. - vv. 14691-14720/, výrazně jsou uplatněny chvály na Václava II. /vv. 27629n., 17730n./, V jindřichohradecké redakci, zpracované pro Oldřicha II. z Hradce před r. 1319, nedochází v textu takměř k žádným změnám, jméno mecenášovo je jednou interpolováno ke jménu Václava II. /po v. 17732/ jednou je nahrazuje /v. 27635/. Ani 11. kniha, zpracovaná pro Borše II. z Oseka /dodatek, vv. 113n./, se kromě uvedení jeho jména od předchozího textu svým ideovým obsahem neliší. Pokud jsou uváděny Čechy /Praha, Litoměřice - vv. 25598n., 21487n./, je to v souvislosti s hojností dobrého pšeni, jehož se Alexandrovým lidem při tažení nedostávalo. O Čechích jakožto národu či národnosti se nepíše vůbec. Jsou-li jedenkrát uvedeni Němci /vv. 16156n./, přiřazují se bez výrazného odlišení ke jménům ostatních národů, jejichž souhrn tu tvoří jakýsi "katalog", Ulrich jen dává čtenáři na vědomí, že sám je Němec, blíže však to nespecifikuje, nelze tedy říci, v jakém smyslu je třeba jeho tvrzení chápat. Vcelku tedy Ulrichův Alexander - z našeho hlediska - je dílo archaického typu, silně vázané na panovníka - mecenáše, a nelze tedy o něm, na rozdíl od Alexandreidy české, resp. jejích redakcí či verzí, hovořit jako o reprezentantu šlechtické literatury ve striktním smyslu.
- 18/ Viz A.Kraus, c. d., s. 99, vv. 1n.
- 19/ Viz tamtéž, s. 101, v. 30, s. 102, v. 44.
- 20/ Viz W.Fechter, Das Publikum der mittelhochdeutschen Dichtung, Deutsche Forschungen 28, Frankfurt a. M. 1935, s. 10n.
- 21/ Viz V.Bok, Germanistické poznámky k alexandrovské látce v jižních Čechách na počátku 14. století, LF 107, 1984, s. 98.
- 22/ Viz tamtéž, s. 90n.
- 22a/ Tradičně se vyskytuje názor, že počátky prvotního národního vědomí je třeba spatřovat již ve druhé polovině 13. století, v době Přemysla II. Jsem však přesvědčen, že toto tvrzení je neoprávněné. Zakládá se jednak na dvou textech z formuláře Mag. Bohuslava /RBM II, 2504-2505/, které se týkají jazykových sporů mezi františkány českopolské provincie. Avšak z toho, že se tu mluví o "fratribus theutonicis", kteří zabranují ostatním kázat a zpovídat jiným jazykem pro prvotní národní vědomí, ještě nic nevyplývá, poněvadž se tu hovoří o "lingua slavica", jako už mnohem

dřívě. Navíc tu jde povýtce o "salutem animarum". Nemusi zajisté vadit, že v tomto případě jde s největší pravděpodobností o diktamina, vždyť i ta zachycují reálnou situaci. Podstatné však je, že tu jde o zcela pragmatické pojetí jazykové srozumitelnosti. Podobný je i případ Žitenických, kteří, jsouce "Theutonici" a nemajíce vlastního faráře, mohou se chodit zpovídat svým jazykem do Drobovic /CDM V/2, 546/. Pokud jde o text z formuláře Tobiáše z Bechyně /ed. J.B.Novák, Praha 1903, č. 175/, ani ten nemůže být v dané souvislosti brán v úvahu. Z toho, že místo poučení do Grūnhaimu doporučuje biskup uctívání českých patronů, nevyplývá naprosto nic o počínajícím českém národním vědomí, nýbrž jde vysloveně o materiální zájmy pražského kostela. Pokud jde o spor o prezentaci ke kostelu sv. Valentina v Praze /CDB V/2, 568/, zde už vůbec nemáme jakoukoli oporu. Rovněž list Přemysla II. Polákům se podle všeho v tomto ohledu přecenuje /RBM II, 1106/. Mluví se tu sice o příkořích, způsobených "a Theutonicis", ale tu je třeba v pozadí vidět Rudolfa Habsburského a jeho protipřemyslovskou politiku, nikoli odraz národnostních třenic mezi Němci a domácím obyvatelstvem v českých zemích a Polsku. Jak je vidět, všechny doklady, které se obvykle uvádějí na podporu názoru, že vznik prvotního národního vědomí u nás je třeba klást do doby Přemysla II., je nutno interpretovat jiným způsobem, než se to obvykle činí. S prvotním národním vědomím však každopádně nemají nic společného.

- 23/ Viz A1xB, 237-244.
 24/ Viz F.Graus, Die Bildung eines Nationalbewusstseins im mittelalterlichen Böhmen. Die vorhussitische Zeit, Historica 13, 1966, s. 5-49.
 25/ Viz Dal. 93, 47-48.
 26/ Viz V.Bok, c. d., a K.Pletzer, Další českobudějovický zlomek Alexandreidy, ČNM 132, 1963, s. 185-194.
 27/ Jde o zlomky A1xB, A1xBM, A1xVid, A1xB2.
 28/ Viz Z.Uhlíř, Pojem zemské obce v kronice Dalimilově jako základní prvek její ideologie, FHB 9, 1985, s. 7-32.
 29/ Viz J.Lehár, Nejstarší česká epika. Dalimilova kronika, Alexandreida, první veršované legendy, Praha 1983, s. 30-52.
 30/ Viz Dal. 101, 1-10; 92, 35n.; 49, 11-20.
 31/ Viz Dal. 101, 1-10.
 32/ Viz Dal. 70, 49-50.
 33/ Viz Dal. 102, 1n.; 99, 15-18.
 34/ Viz Dal. 100, 24; 96, 21-22; 93, 46; 93, 8-9.

- 35/ Viz Dal. 101, 1n.; 98, 7-8; 89, 13; 50, 69n.; 59, 36; 46, 1-14; 45, 23-24; 54, 1n.; 63, 1n.
 36/ Viz Dal. 66, 12-13; 66, 5-8; 21, 60-62; 85, 47-5.
 37/ Viz Dal. 44, 35; 57, 11-15.
 37a/ Tu je třeba vyjádřit se o skladbě De Theutonicis bonum dictamen /ed. W.Wostry, MVGDB 53, 1915, s. 193-238/, pocházející z doby krátce před polovinou 14. století, avšak rukopisným dochovaním se hlásící do období pozdějšího. Oproti českému Dalimilovi je tu výrazným rozdílem zakotvenost v prostředí městském. Protiněmeckou nenávisť této skladbě opravdu nelze upřít. Tvoří však výrazný pendant německému veršovanému překladu Dalimila, s nímž je zhruba současná. Jak německá kronika tak tato skladba si jsou blízké i prostředím, v němž a pro něž byly psány. Těžko však lze v případě tohoto spisku hovořit o protonacionalismu, neboť na rozdíl od českého Dalimila není charakterizován státně-politickou ideologií, která by vypoovídala o představách řízení a fungování českého státu tehdejší doby. Jde spíše o prostou vnitroměstskou averzi vůči starému patriciátu, který ve veršovaném německém překladu Dalimila vyjádřil svou snahu integrovat se do zemské obce. V tomto smyslu je postoj vyjádřený skladbou De Theutonicis bonum dictamen mnohem bližší primitivnímu vědomí pospolitosti než protonacionalismu. Přiznačné ostatně je, že k jejímu rozšíření došlo spíše až v 15. století, kde lze hledat souvislost s některými výroky Jana z Příbrami. Ani v tomto případě však nelze hovořit o protonacionalismu, protože jak uvedená skladba, tak Příbramovy výroky netvoří systém, který je nutnou podmínkou, abychom takové názory mohli nazývat protonacionalismem.
 38/ Je třeba přijmout tvrzení W.Toischer, Der sogenannte "deutsche Dalimil", MVGDB 23, 1885, s. 277-284 proti názoru A.Tomsy, Rýmovaný německý překlad tzv. kroniky Dalimilovy a poměr jeho k české předloze, Časopis pro moderní filologii 4, 1915, s. 35-48, 123-130, 229-238, 313-329, 415-431.
 39/ Viz Z.Uhlíř, Pojem zemské obce ...
 40/ Viz W.Toischer, c. d., a J.Loserth, Beiträge zur Kritik des gereimten deutschen Dalimil, MVGDB 14, 1876, s. 298-305.
 41/ Viz J.Daňhelka, Úvod k připravované nové edici českého Dalimila, v tisku.
 42/ Viz FRB III, s. 231-237; pražský kapitulní rukopis G 45, ff. 1r-7r.
 43/ Viz J.Loserth, c. d. a týž, Die Königsaalear Geschichts-Quellen mit den Zusätzen und der Fortsetzung des Domherrn Franz von Prag, FRA I, 8, Wien 1875, s. 21-29.
 44/ Viz Čes. Dal. 4, 32; něm. Dal. 4, 55.

- 45/ Viz Čes. Dal. 92, 21-28; něm. Dal. 92, 46-60.
- 46/ Viz Čes. Dal. 102, 27n.; něm. Dal. 102, 27n.
- 47/ Viz Čes. Dal. 102, 41n.; něm. Dal. 102, 50n.
- 48/ Viz Čes. Dal. 100, 24n.; něm. Dal. 100, 46n.
- 49/ Viz Čes. Dal. 63, 1n; něm. Dal. 63, 1n.; Čes. Dal. 96, 27-30; něm. Dal. 96, 48-52.
- 50/ Srv. např. A. Tomsa, c. d.
- 50a/ Konkrétnější tvrzení o vztahu ideologie a národního vědomí pražského starého patriciátu srv. u R. Nového, K počátkům středověké Prahy, *Documenta Pragensia*, 4, 1984, s. 34-35 a J. Tomase, Vztahy původních osad na pražském území za raného feudalismu k feudálním městům konstituovaným ve 13. století a postavení tzv. postranních práv, tamtéž, s. 52-54. Výsledky obou statí jsou potvrzením našich názorů o prvotním národním vědomí německého starého patriciátu a navíc dokládají, že kořeny postojů této vrstvy v první polovině 14. století tkvěly poměrně hluboko v minulosti.
- 50b/ Tuto náboženskou mentalitu nelze ovšem zaměňovat s teologií a podobnými dalšími produkty oficiální církve; to ovšem na druhé straně zdaleka nemusí implikovat a neimplikuje nějaké kacířské pozadí.
- 51/ Viz Z. Nejedlý, Dějiny husitského zpěvu. I. Zpěv předhusitský, Praha 1954, s. 327n.; D. Orel, Hudební prvky svatováclavské, Praha 1937, s. 3-28, 63-67.
- 52/ Viz FRB IV, s. 537.
- 53/ Srv. rkp. SK Praha XVII F 30.
- 54/ Viz V. Chaloupecký-B. Ryba, Středověké legendy prokopské, Praha 1953; *Vita antiqua*, s. 118-119; *Vita minor-Vita maior*, s. 148-149; starší česká prozaická legenda, s. 166-167; *Latinský překlad starší české prozaické legendy*, s. 173; *Mnich Sázavský*, s. 179-180; mladší česká prozaická legenda, s. 272-273; česká veršovaná legenda, ed. J. Hrabák, Dvě legendy doby Karlovy, Praha 1959; *Dobrovského legenda G*, in: J. Dobrovský, Kritická rozprava o legendě prokopské, Praha 1929, s. 31-32.
- 55/ Viz P. R. Pokorný, Knihovna premonstrátského kláštera v Želivě, diss. FFUK Praha 1973; K. Jelinek, Slovanská a latinská Sázava, *Slavia* 34, 1965, s. 123-131.
- 55a/ O tomto "strachu z nových řeholí" a polemice proti nim v prokopské hagiografii srv. J. Kalabzová, Prokopské legendy a jejich modifikace /11.-14. století/, dipl. pr. FFUK Praha 1984, s. 67-74, kde je především o argumentaci z hlediska literárněhistorického; autorka vychází zejména ze struktury a funkce hagiografického a historiografického žánru.
- 56/ Viz K. Bosl, Gesellschaftswandel, Religion und Kunst im hohen Mittelalter, SB München, 1976/2.
- 57/ Tímto tématem jsem se zabýval v přednášce "Václavská hagiografie a homiletika v Čechách 14. a 15. století" v odborné skupině pro medievalistiku JKF v Praze dne 16.10.1984; příspěvek je připravován k publikaci.
- 58/ Viz V. Chaloupecký, Kniže svatý Václav, ČČH 47, 1946, s. 4-54.
- 59/ Viz např. rkp. NM Praha XIII C 1, f. 437r.
- 60/ Viz F. Graus, c. d., s. 24 aj.
- 61/ Viz rkp. SK Praha XX A 6, f. 239rb. Tato epizoda přirozeně není ve zmíněném kázání ojedinělá, nýbrž tvoří nedílnou součást vrcholně středověké václavské hagiografie. Nedá se však říci, že by v jiných známých textech než jenom v tomto citovaném byla základem zázraku národnostní odlišnost, třebaže o legendě *Ut annuncietur I* se to tvrdívá. Je však zřejmé, že ze slov, která autor legendy uvádí po zázraku, tj. "prefatum ducem in magna veneratione habuerunt", ještě nic nevyplývá o jejich předchozím despektu k němu /explicite o tom v textu není ani slovo/, tím méně potom o původu tohoto despektu v prvotním národním vědomí; srv. Vita Sancti Wenceslai incipiens verbis "Ut annuncietur", ed. A. Podlaha, Pragae 1917, s. 22-26 a P. Devos, Le Dossier de S. Wenceslas dans un Manuscrit du XIIIe siècle /Codex Bollandianus 433/, *Analecta Bollandiana* 82, 1963, s. 112-113.
- 62/ Viz F. Graus, c. d.
- 63/ Viz pozn. 57 a dále Z. Uhlíř, Svatováclavské kázání "Quis est hic" jako projev katolicismu v Plzni doby poděbradské, *Minulosti Západočeského kraje* 22, 1986, s. 163-178 a týž, Obraz řemeslníka v duchovní epice českého vrcholného středověku, XIII. mikulovské sympozium. Dějiny řemesel a průmyslu na jižní Moravě, Praha 1984, s. 172-175.
- 64/ Viz Z. Uhlíř, Obraz řemeslníka ...
- 65/ Viz Z. Uhlíř, Homilie tradet autem frater fratrem in mortem jako pramen, v tisku.
- 66/ Viz FRB IV.
- 67/ Viz Z. Uhlíř, Legenda Oriente iam sole v hagiografické tradici třináctého až patnáctého století, diss. FFUK Praha 1980, s. 69-70.
- 68/ Viz B. de Gaiffier, Études critiques d'hagiographie et d'icéologie, *Subsidia hagiographica*, Bruxelles 1967, s. 32-49.
- 69/ Viz F. Hecht, Das Homiliar des Bischofs von Prag, Prag 1863, s. 20; k tomu srv. D. Třeštík, Kristián a václavské legendy 13. století, *AUC* 1981, *Phil. et hist.*, 2, s. 53-54.
- 70/ Srv. Mathaei de Janov Regulae Veteris et Novi Testamenti, ed. V. Kybal-O. Odložilík, I-V, *Oeniponti-Pragae* 1908-1926

a spisů Husovy: Sermones in Bethlehem, ed. V. Flajšhans, VKCSN 1938-1945; Sermones de sanctis, ed. V. Flajšhans, Pragae 1903; Sermones de tempore qui Collecta dicuntur, ed. A. Schmidtová, Pragae 1959; Postilla adumbrata, ed. B. Ryba, Pragae 1975.

71/ Srv. rkp. pražské kapituly A 139 /Expositiones hymnorum/, f. 51ra - 51rb.

Зденек У г л и р ж

Национальные перемены 13 века и чешский национализм

Резюме

В предлагаемой работе рассматривается начало процесса возникновения идеи нации и национального самосознания с конца 13 и до второй половины 14 века, а именно в связи с развитием социальной и социально-политической структуры чешского государства того времени. Автор подчеркивает не только описательный, историко-хронологический аспект, но уделяет внимание и вопросам теоретической экспликации возникновения национального самосознания.

В основе понимания вопроса находится отличие двух течений, на базе которых в период расцвета средневековой Чехии существовала идея нации. Первое течение тесно связано с конкретной политической ситуацией и становится интеграционной составной частью идеологии решающих политических сил. В данном случае используется терминологическое обозначение "протонационализм". Несмотря на то, что в прежних исследованиях подчеркивался именно этот путь возникновения национального самосознания, в настоящее время необходимо отречься от его переоценки, поскольку время его действия было очень коротким, а круг реципиентов существенно ограничен. Это понимание идеи нации было свойственно исключительно чешскому дворянству и подчинялось его главной идеологической концепции земского общества. Старый немецкий патрициат хотя и стремился идеологически обосновать свою принадлежность к этому земскому обществу, все же не сумел определить собственного национального самосознания. Этот путь возникновения национального самосознания оказался безвыходным; после внезапной вспышки в конце эры Пршемисловцев протонационализм совершенно исчезает со сцены во второй половине периода правления Яна Ликсбургга.